

ԳՐՔԵՐԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ա. Ջ. Կիրակոսյան, ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականությունը և արևմտահայությունը (19-րդ դար - 1914 թ.): Երևան : ԵՊՀ հրատ., 2014, 400 էջ:

Դիվանագետ, արտակարգ և լիազոր դեսպան, պատմաբան-միջազգայնագետ, պատմագիտության դոկտոր, ԵՊՀ պրոֆեսոր Արման Ջոնի Կիրակոսյանը լույս է ընծայել հերթական ծանրակշիռ մենագրությունը՝ նվիրված Հայոց ցեղասպանության հարյուրերորդ տարելիցին: Գիտնականների և ընթերցող լայն հասարակայնության դատին ներկայացված այս աշխատության կարևորագույն արժեքը նախ այն է, որ հեղինակը չի գնացել տրորված ճանապարհով և շեշտը դրել է նշված ժամանակաշրջանի՝ դեռևս լուսաբանման կարոտ խնդիրների բացահայտման վրա: Առանց վերապահության կարելի է ասել, որ պրոֆեսոր Ա. Կիրակոսյանի մենագրությունը նոր լույս է սփռում արևմտահայության վիճակի վրա ամերիկա-օսմանյան հարաբերությունների համատեքստում: Սույն աշխատությունը հայ պատմագիտության մեջ առաջին փորձն է (և, իհարկե, հաջողված), որտեղ համակողմանի ու խորքային քննության են ենթարկվում ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության հիմնական սկզբունքները, Օսմանյան կայսրության հետ հարաբերությունների ձևավորումն ու զարգացումը, միսիոներական շարժման սկիզբն ու աշխատանքի ուղղությունները, ամերիկյան դիվանագիտության և բողոքականների առաքելական գործունեությունը: Առհասարակ հարկ է արձանագրել, որ պրոֆեսոր Ա. Կիրակոսյանը տուրք չի տալիս հիմնախնդրի նկատմամբ հայ պատմագիտության մեջ ձևավորված կարծրատիպերին, այլ օբյեկտիվորեն ցույց է տալիս իրողությունների ճշգրիտ պատկերը: Նրա մենագրությունը մեծապես շահում է նաև այն առումով, որ թեմային առնչվող հարցերը քննարկվում են ժամանակի միջազգային հարաբերությունների համատեքստում:

Առաջին գլխում («ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության սկզբունքները (1776-1914 թ.)») հեղինակը վերլուծում է ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության գլխավոր ուղղությունները՝ սկսած Ամերիկյան հեղափոխությունից և անկախության ձեռքբերումից մինչև Առաջին աշխարհամարտն ընկած ժամանակաշրջանը: Այդ հիմնախնդրի խորը և համակողմանի լուսաբանումը հնարավորություն է տվել հեղինակին ԱՄՆ-Օսմանյան կայսրություն հարաբերությունների համատեքստում բացահայտելու արևմտահայության, Հայկական հարցի նկատմամբ ամերիկյան կառավարության և հասարակական կազմակերպությունների

դիրքորոշումը: Այստեղ հեղինակը վեր է հանում ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության մեթոդաբանական այն հիմքը, որը քննարկվող պատմական ժամանակաշրջանում էական դեր է խաղացել ամերիկյան արտաքին քաղաքականության ուղղորդման, իսկ մեր օրերում՝ անցյալը հասկանալու առումներով: Ա. Կիրակոսյանը գրում է. «ԱՄՆ-ի 19-րդ դարի արտաքին քաղաքականությունն անվանում են նաև «ռեալիստական»՝ ազգային շահի պաշտպանությանը միտված քաղաքականություն, որը ժամանակի ընթացքում ենթարկվեց ձևափոխությունների և Առաջին աշխարհամարտի սկզբնական շրջանում դարձավ «իդեալիստական» ու ԱՄՆ-ի նախագահ Վուդրո Վիլսոնի անունով կոչվեց «Վիլսոնյան»: «Իդեալիստական ինտերնացիոնալիզմի» նոր ուղեգիծը նշանավորեց ԱՄՆ-ի մուտքը համաշխարհային քաղաքականություն՝ աշխարհում խաղաղություն և ժողովրդավարություն ապահովելու նպատակով» (Էջ 9): Ընդամին, խիստ համոզիչ է այն, որ հեղինակը, մինչև բուն թեմային անցնելը, առաջին գլխում արձարծում է ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության սկզբնավորման հիմնախնդիրները, որոնք ընթերցողին ամբողջական պատկերացում են տալիս այդ երկրի որդեգրած ռազմավարության մասին:

Աշխատության երկրորդ գլխում («ԱՄՆ-Օսմանյան կայսրություն միջպետական հարաբերությունների սկիզբը և միսիոներական շարժումը») հեղինակը ներկայացնում է Օսմանյան կայսրության նկատմամբ ԱՄՆ-ի քաղաքականության ձևավորումն ու առնչությունների սկզբնական շրջանը (այն սկիզբ է առնում 19-րդ դարի առաջին կեսից), ինչպես նաև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատումն ու առաջին միջպետական փաստաթղթերի ստորագրումը, ամերիկյան դիվանագիտական և հյուպատոսական առաքելությունների հիմնադրումն ու գործունեությունը: Գլխի երկրորդ ենթաբաժնում հեղինակը լուսաբանում է Օսմանյան կայսրությունում ամերիկյան միսիոներների ձեռնարկած առաջին քայլերը, դրանց շարժառիթները, քրիստոնյաների, մասնավորապես՝ արևմտահայության շրջանում նրանց ծավալված աշխատանքը, բողոքական համայնքի ձևավորումը, միսիոներական առաքելությունների տարածումը դեպի արևելյան քրիստոնեաբնակ շրջաններ ու հատկապես Արևմտյան Հայաստան: Ինչպես ցույց է տալիս Ա. Կիրակոսյանը, ԱՄՆ-ը, թերևս իր կամքից անկախ, «համիդյան գուլումի» տարիներին ակամա մասնակից դարձավ «Հայկական հարցում» «առևտրական շահերի, ԱՄՆ-ի քաղաքացիների, մասնավորապես միսիոներների անվտանգության պաշտպանության» գործին: Այդ առումով ԱՄՆ-ը Հայոց ցեղասպանության «գործուն» վկաներից է: Հիրավի, ինչպես նշում է հեղինակը, «ամերիկյան դիվանագետների և միսիոներների զեկուցագրերը կարևորագույն սկզբնաղբյուր են օսմանյան իշխանությունների կողմից կոտորածների կազմակերպման և իրակա-

նացման ուսումնասիրության հարցում» (էջ 156):

Առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում աշխատանքի վերջին գլուխը, որը փաստորեն ընդգրկում է 1897-1914 թթ. զանգվածային կոտորածների և Մեծ եղեռնի նախապատրաստման ժամանակաշրջանը, և այդ շրջագծի մեջ՝ Օսմանյան կայսրության ու հայության հանդեպ ԱՄՆ-ի որդեգրած քաղաքականությունը, որը, թերևս, իրականանում էր Մակ Քինլիի, Թեոդոր Ռուզվելտի և Ուիլյամ Թաֆտի «առևտրական դիվանագիտության քաղաքականության» ընդհանուր ընկալման տրամաբանությամբ: Այստեղ ամբողջ հասակով հառնում է «օսմանյան ճիվաղը»՝ համակված հայ ժողովրդին իր բիրլիական բնօրրանում ոչնչացնելու թուրքական մարմաջով: Ինչպես փաստում է գրքի հեղինակը, օսմանյան «իշխանությունները հարկ էին հավաքում նաև կոտորածների ժամանակ սպանվածների ազգականներից» (էջ 322): «Երիտթուրքական հեղափոխությունից հետո,- գրում է Ա. Կիրակոսյանը,- ԱՄՆ-Օսմանյան կայսրություն առևտրական հաշվեկշիռը զգալի աճ արձանագրեց: Այն 12,7 մլն դոլարից 1908 թ. աճեց մինչև 25.5 մլն դոլար 1913 թ.: Երիտթուրքական կառավարությունն ԱՄՆ-ի մեջ մեծ ներուժ ունեցող հզոր դաշնակից էր գտել, որը կարող էր դառնալ եվրոպական տերությունների դեմ ուղղված կարևոր հակակշռող լծակ» (էջ 335): Մանրակրկիտ և վավերագրերի հիման վրա գրված այս հատվածը հույժ կարևորություն է ստանում Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի տարում, քանի որ նորովի է ներկայացվում ԱՄՆ-ի քաղաքականությունը մեզ հետաքրքրող ոլորտներում կոնկրետ գործող անձանց, օրինակ՝ Հենրի Մորգենթաուի պարագայում: Մենագրությունը ունի նաև անհրաժեշտ ծանոթագրություններ, որոնց միջոցով ընթերցողը կարող է տեղեկություններ քաղել օգտագործված աղբյուրների, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի, Օսմանյան կայսրության, եվրոպական տերությունների պետական ու քաղաքական գործիչների, դիվանագետների, ամերիկյան ու հայ հասարակական և կրոնական գործիչների կյանքի ու գործունեության մասին:

ԳԵՂԱՄ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ